

5. Edificis d'espectacle

XAVIER DUPRÉ RAVENTÓS

Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, CSIC

La capital de la província *Hispania citerior* no va disposar, fins a mitjan segle II dC, dels tres edificis destinats a acollir *munera* i *ludi* (*scaenici* i *circenses*) en els quals, davant d'un gran nombre d'espectadors, format tant pels propis habitants com pels dels territoris veïns, s'escenificava la imatge del poder (fig. 35). Moltes ciutats importants de l'Imperi no van disposar mai d'aquesta tríada d'edificis. En el cas de Tàrraco, això no implica que, des de l'època tardorepublicana i fins que es van materialitzar els edificis d'espectacle, les restes dels quals coneixem, tant les representacions teatrals com els combats entre gladiadors i les curses de carros no es desenvolupessin en altres escenaris no permanents i que, per tant, l'arqueologia difícilment ha pogut registrar. El caràcter heterogeni de les manifestacions que actualment englobem sota el terme 'espectacle' induïx a pensar que mentre els *munera* degueren celebrar-se al Fòrum, com passava a la mateixa Roma fins a l'època d'August, els *ludi circenses*, per a la celebració dels quals era necessari un espai molt ampli, probablement ja es van desenvolupar en àmbit extraurbà. La data de construcció dels edificis que a continuació es presenten indica exclusivament el moment en què Tàrraco es va dotar d'una estructura arquitectònica especialitzada i permanent en la qual podria acollir aquests esdeveniments. Aquesta monumentalització es desenvolupa paral·lelament al procés d'evolució urbana de Tàrraco i a l'augment de les necessitats com a *colonia*, probablement des de l'any 49 aC (RUIZ DE ARBULO 2002), i, posteriorment, per la seva condició de seu del *concilium provinciae* de la *Hispania citerior*. Si bé els edificis inclosos en la gran reforma urbanística de la Part Alta de la ciutat no es van materialitzar fins a l'època flàvia (TIED'A 1989b; DUPRÉ 1990), cal considerar que Tàrraco va ser la seu del culte imperial de la *Hispania citerior* des del 15 dC (ALFÖLDY 2002; *v. supra*, cap. 1).

El Teatre

Situat a la part baixa de la ciutat actual, a prop del Fòrum colonial —amb el qual estava directament relacionat (MACIAS 2000a, fig. 13)—, el Teatre de Tàrraco ha estat objecte, especialment al llarg del segle XX, d'una sèrie d'intervencions que n'han donat significativament la integritat formal. Les poques restes conservades es troben en un solar de propietat pública des de 1998 que espera un projecte que el revalorï (AQUILUÉ *et al.* 2000, 59-61).

Descobert a la fi del segle XIX, l'edifici ha estat objecte de diverses intervencions arqueològiques (PUIG i CADAVALCH 1915-20; VENTURA 1943) de les quals cal esmentar les

Fig. 35. Planta de la ciutat de Tàrraco amb la ubicació dels edificis d'espectacle: Teatre, Circ i Anfiteatre (plànol base Tèd'A).

realitzades els anys setanta i vuitanta del segle passat (BERGES 1982; ROCA 1982-83; MAR *et al.* 1993) (figs. 36 i 37a). Les restes conservades corresponen a una part de l'edifici escènic, l'*orchestra* i bàsicament l'*ima cavea*, i a un nimfeu monumental annex associat a una àrea enjardinada que, encara que les característiques formals no han estat ben definides, sembla estar relacionada amb el Teatre. Excavacions d'urgència

realitzades als anys vuitanta i noranta van permetre identificar restes de les voltes anulars en les quals devien recolzar-se la *summa cavea* i la façana externa de la graderia (GEBELLI 2001).

Per a la *cavea* de l'edifici ha estat reconstruït un diàmetre màxim de 77,8 m, i una graderia suposadament estructurada en els tres sectors canònics subdividits per tres escales radials que delimitaven els quatre *cunei*. La presència d'una cavitat en un dels esglaons de l'*scalaria* central ha estat interpretat com a indicatiu de l'existència del *velum*. A la part inferior dels dos *cunei* centrals de l'*ima cavea* es conserva tant una part del *balteus*, en pedra calcària, com el folre dels sciens d'un sector que es considera destinat als membres de l'*ordo equester*. A l'*orchestra* (20,5 m de diàmetre) un paviment d'*opus signinum* cobria el sistema subterrani de drenatge de les aigües pluvials. De l'edifici escènic, bastant deteriorat, es conserva part del *murus pulpiti*, amb revestiment marmori i articulat en fornícules de planta alternativament curvilínia i rectangular, el *pulpitum* i l'*hyposcaenium*, amb restes de la infraestructura per a l'*aulaeum*. Una potent estructura d'*opus caementicium* amb emprentes de

Fig. 36. Teatre romà de Tàrraco, fotografia vertical presa durant les excavacions realitzades per P.M. Berges (1976-1977) (Foto: COAC-Tarragona).

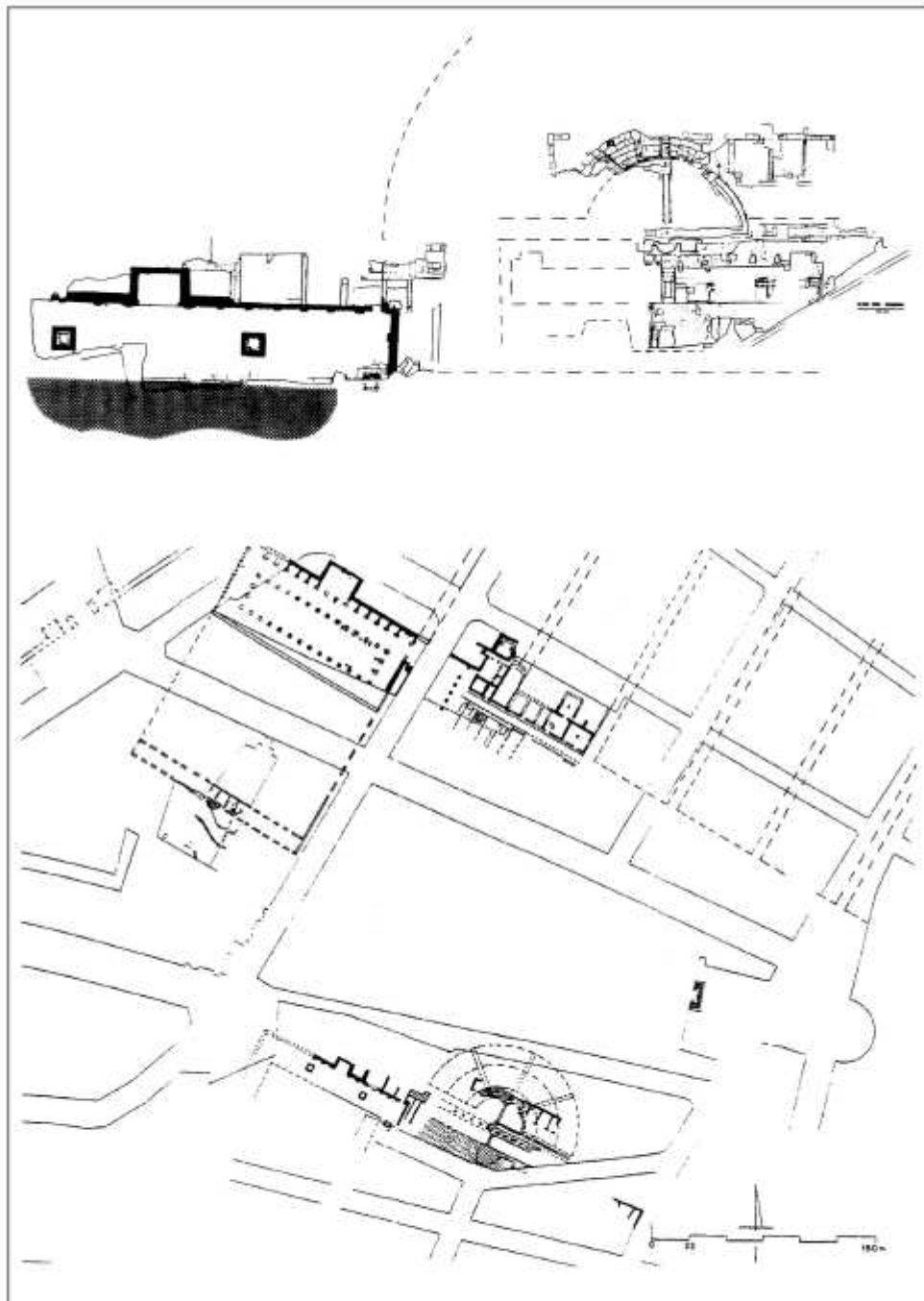

Fig. 37. a) Planta del Teatre (Mar *et al.* 1993, fig. 7). b) El Teatre en relació amb el Fòrum de la Colònia (Mar/PENSABENE 2001, lám. III).

diversos elements arquitectònics correspon al basament de l'*scaenae frons* (MAR *et al.* 1993, MAR/PENSABENE 2001, 43-44).

L'edifici va ser construït sobre el vessant que delimita al costat SO el promontori en què s'assentava la ciutat, la qual cosa va facilitar l'execució de la *cavea*. Per la seva ubicació, probablement fora del recinte emmurallat, en posició equidistant entre el Fòrum i el port (*fig. 37b*), el Teatre i el nimfeu annex il·lustren un procés de monumentalització del sector portuari de Tàrraco, ja que les estructures d'ambdós se superposen a les restes de diversos edificis portuaris del segle I aC (MAR *et al.* 1993, 14-15).

La data de construcció de l'edifici teatral, com reconeixen els seus excavadors, constitueix encara un problema obert, a causa de la contradicció que hi ha entre les dades proporcionades per la seqüència estratigràfica (finals del segle I dC) i per l'estudi dels elements arquitectònics més antics, d'època augustal (MAR *et al.* 1993, 16-17 i 22). Una possible alternativa a aquest dilema és la nova proposta que, a partir d'una anàlisi superficial de la decoració arquitectònica i escultòrica, fixa la construcció del teatre en època d'August, una primera reforma durant el període julioclaudi i una segona transformació, que consistiria en la marmorització —sorprenentment tardana— de l'edifici, al segle II dC (PENSABENE 1994, 313-315).

A la fase inicial augustal, per a la qual es proposa una data de 30-15 aC (PENSABENE 1994, 315) correspondrien una sèrie d'elements arquitectònics: 15 capitells corintis (tipus segon triumvirat) (RECASENS 1982, 56-59, 63 i 119-120, n. 16-21 i 32) i diversos fragments de cornisa, tots fets de pedra local revestida amb estuc. D'aquesta mateixa fase seria l'ara amb la dedicatòria al *numen* d'August (RIT 48) i dos fragments d'inscripcions monumentals, aquests últims també de pedra local (RIT 101 i 112). Aquesta suggestiva hipòtesi entra en contradicció amb l'existència, immediatament a l'oest de l'edifici escènic, d'una sèrie d'estructures, interpretades com a magatzem portuari, la construcció de les quals data de l'últim quart del segle I aC (MAR *et al.* 1993, 14-16). No podem descartar, tanmateix, que aquestes estructures mereixin ser interpretades diversament i que pertanyin a un altre tipus d'edifici la funció del qual es trobaria en consonància amb el mateix Teatre, atès que aquell es va construir en una posició adjacent a aquest i en el mateix període cronològic, l'últim quart del segle I aC.

De les excepcionals restes escultòriques procedents de les excavacions realitzades al Teatre (KOPPEL 1982 i 1985a, 13-32, n. 1-43; *v. infra*, cap. 9) destaquen dos cicles estatuaris imperials. Cronològicament, el primer, constituït pels caps de dos prínceps julioclaudis (un d'ells Germànic), dos grans togats (August i potser Claudi) i dos togats amb butlla (Britànic i Neró), es data en època de Claudi (*v. infra*, cap. 9). Segons Pensabene, ens trobaríem davant un nou programa iconogràfic per decorar l'*scaenae frons* augustal del Teatre, transformació que coincidiria en el temps amb una restauració de la *cavea* (PENSABENE 1994, 315). És difícil determinar l'entitat d'aquesta reforma de les grades, però la cronologia es veuria avalada per l'as de Claudi, datat el 42, trobat als seus nivells constructius (BERGES 1982, 136, n. 7; MAR *et al.* 1993, 17).

Al segle II dC, data àmpliament acceptada (MAR *et al.* 1993, 22; PENSABENE 1994, 315), el Teatre va ser objecte d'una nova transformació que va implicar l'ús del marbre en la decoració arquitectònica de l'edifici. A aquesta fase s'associa un conjunt de cornises llises i decorades en marbre, del segle II (GIMENO 1991, 601-616, n. 633-665), les restes marmòries de l'*ima cavea* (MAR *et al.* 1993, 21), una sèrie de fragments

de revestiment de semicolumnes en marbre de Luni (PENSABENE 1994, 315) i el cicle estatuari compost per tres toracats acèfals en marbre, per als quals s'ha proposat una identificació amb Antoni Pius, Marc Aureli i Luci Ver (KOPPEL 1985a, 19-20, n. 8-10; a favor que una d'aquestes peces fos una efígie de Domicià, RODRÍGUEZ 1994; en contra, entre altres, GARRIGUET 2001, 55-56).

Mentre s'espera un estudi exhaustiu del monument, en el qual crec que s'hauran de tenir en compte l'anàlisi de les estructures arquitectòniques, les dades d'excavació i les aportades tant per l'estudi de la decoració arquitectònica com de l'escultòrica, la cronologia inicial del Teatre romà de Tàrraco continua plantejant seriosos dubtes (una nova proposta "probablement als primers decennis del segle I dC" a MAR/PENSABENE 2001, 43), encara que cada cop són més els arguments favorables, al meu parer, a una data augustal antiga (GEBELÍ 2001). Resulta evident, no obstant això, que l'edifici va ser objecte de dues reformes importants a l'època de Claudi i al tercer quart del segle II dC. Cal destacar la coincidència temporal amb les dues fases d'embelliment del Fòrum proper (època de Claudi i tercer quart del segle II dC), documentades pels cicles escultòrics trobats en aquest conjunt (*v. infra*, cap. 9), clara prova de la vinculació del Teatre al conjunt forense.

A pocs anys de distància de l'última reforma, ja a la fi del segle II, el Teatre entrà en un procés d'abandonament, documentat per l'amortització dels sistemes d'evacuació de les aigües, que s'agreuja al segle III, quan el sector monumental adjacent, després de l'obliteració del nimfeu, es veu ocupat per nous edificis per a la realització dels quals es reutilitzen elements de la decoració del mateix Teatre (MAR *et al.* 1993, 18). Al segle III, tanmateix, va viure *Aemilius Severianus*, l'únic personatge relacionat amb l'ambient teatral tarraconense del qual tenim coneixement (RIT 53). Hem de pensar, per tant, que les obres d'aquest *mimographus* degueren ser representades en altres espais de la ciutat, però ja no al seu *theatrum*.

El Circ

El Circ romà de Tàrraco era part integrant, conceptualment i formalment, del gran complex arquitectònic que, construït sota la dinastia flàvia, va ser destinat a ser la seu del Consell Provincial de la *Hispania citerior* (*v. supra*, cap. 4). Els pocs testimonis indirectes del que succeïa al Circ es limiten a la documentació epigràfica que, si bé és numèricament escassa, ens aporta algunes dades sobre dos protagonistes dels *ludi circenses*: els autigues *Eutyches* i *Fuscus*. El monument funerari del *servus Eutyches* (CIL II, 4314=RIT 444), datat al segle II, inclou, sota la imatge del difunt amb la palma, un epitafi de 17 línies en capital quadrada dedicat pels seus amos *Flavius Rufinus* i *Semproni Diofanis*. El text poètic, en el qual s'ha volgut veure l'art de Marcial (PIERNAVIEJA 1977, 85-87, n. 17), ens presenta un jove, difunt de malaltia als 22 anys, conductor de *bigae*, però que encara no havia aconseguit la *gloria circi*. Aquest monument, conservat al Museu Diocesà de Tarragona (*fig. 38*), formava part al segle XVI de la col·lecció epigràfica de l'arquebisbe Antoni Agustí. El monument sepulcral de *Fuscus* (CIL II, 4315=RIT 445), ja documentat per Mariangelo Accursio el 1525 (DUPRÉ 1992, 49, *fig. 2*) i desplaçada a Anglaterra des del segle XVIII, ens indica la seva pertinença a la *factio veneta*. En tot cas, es tracta dels únics documents que ens permeten intuir l'existència a la Tàrraco del segle II d'una societat immersa en un ambient controlat pels *domini* que gestionaven el món de les curses de cavalls i

en el qual els equips d'aurigues, les *factiones*, tenien un paper principal (GROS 1996, 346; sobre la fama d'aurigues hispans, *Id.* 1996, 351; HUMPHREY 1986, 337).

Les restes del Circ (fig. 35) estan integrades en l'arquitectura de Tarragona, l'urbanisme de la qual han condicionat des del segle XII, quan la nova ciutat feudal va ocupar només les dues terrasses superiors del conjunt romà i va deixar el Circ en una zona extraurbana, esmentada ja l'any 1128 com a "corral" (McCRANK 1999). Convertida en raval des del segle XIII, l'àrea del Circ va ser definitivament englobada pel perímetre urbà amb la construcció d'una nova muralla el 1368 que, en realitat, era un folre de les estructures visibles del Circ, especialment de la imponent façana meridional.

Fig. 38. Estela funerària de l'auriga *Eutycbes* (segle II) (Foto: Arxiu MNAT).

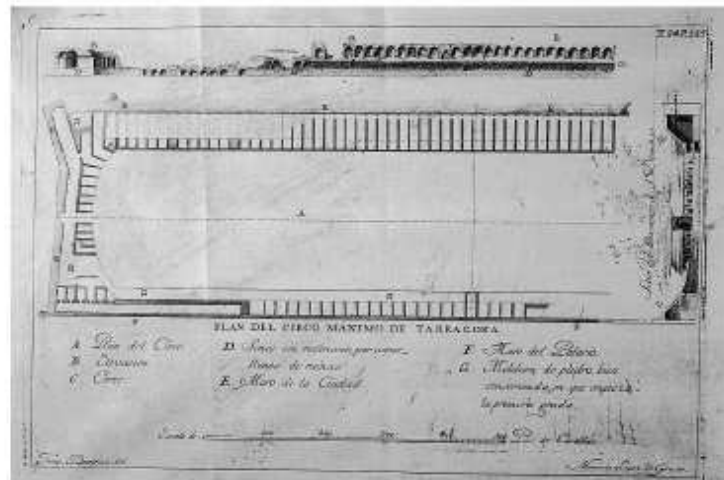

Fig. 39. "Pla del Circ Maxim de Tarragona", realitzat per Francesc Bonifàs i publicat el 1769 al volum XXIV de l'*Espanya Sagrada* d'Henrique Flórez.

El primer esment de l'edifici correspon a l'humanista Lluís Pons d'Icart, el qual va dedicar-hi un capítol en el seu *Libro de las grandezas de Tarragona* (Pons 1572-1573, cap. xxvii). La historiografia del monument, especialment rica a partir del segle XVIII, inclou nombroses referències de diversos autors i viatgers (p.e. Flórez 1769, 223-227; Laborde 1806, lám. lvi) així com importants planimètries que, malgrat el seu caràcter militar, resulten de gran utilitat per comprendre l'evolució en l'època moderna i contemporània de les restes del Circ (relació detallada a Dupré *et al.* 1988, 19-39) (fig. 39). Bonaventura Hernández Sanahuja és el principal exponent dels treballs d'investigació realitzats sobre el monument al segle XIX (Dupré *et al.* 1988, 26-27).

La clara imbricació del monument amb la ciutat (Aquilué *et al.* 2000, 86) des del segle XII fins a l'actualitat —no hem d'oblidar que l'Ajuntament de Tarragona s'alça sobre les *carceres* del Circ i que l'actual plaça de la Font correspon a una quarta part de l'*arena* del monument—, justifica que hagin estat els últims decennis del segle XX els que, gràcies al desenvolupament de l'arqueologia urbana, han permès realitzar grans progressos tant per comprendre el monument com per recuperar-lo parcialment i restaurar-lo (Ferrer 1982; Dupré *et al.* 1988 i 1990; TED'A 1990b, 14-16; *Anuari* 1993, 232-237; Pinol 2000; Ruiz de Arbulo/Mar 2001; una valoració a Dupré 2002, 210-214 i 216).

Les característiques de l'edifici i, en conseqüència, les seves dimensions van estar determinades per la seva situació intramurs, la qual cosa va obligar a encaixar-lo en un espai predeterminat per les alineacions de la muralla tardorepublicana (a l'est i a l'oest), la plaça de representació del recinte provincial (al nord) i el tram urbà de la *via Augusta* (al sud) (fig. 40 a). Des del punt de vista formal no es tracta d'un circ de grans dimensions, ja que la longitud total ha estat fixada en 325 m (la menor de tots els circs hispànics, en general extraurbans), amb una amplària de 110/115 m. L'*arena* aconseguia una longitud de 290 m i una amplària que oscil·lava entre els 67

i els 77 m; per a l'*spina* s'han calculat 190 m (DUPRÉ *et al.* 1988, fig. 56). Les reduïdes dimensions i l'estreta vinculació amb el recinte de culte imperial provincial degueren condicionar la importància arquitectònica de l'edifici (fig. 40 b).

Estructuralment, el Circ estava articulat en una sèrie de voltes perpendiculars al podi que envoltava la pista. Aquestes voltes arrenquen del mur del podi amb una inclinació d'uns 40°, en els trams en què actuaven com a suport de la graderia, per convertir-se en horitzontals allà on suportaven el passadís superior que envoltava les grades (per als aspectes arquitectònics, DUPRÉ *et al.* 1988; PIROL 2000). Aquest esquema compositiu s'adapta a una sèrie de variants motivades per la mateixa funció de l'edifici i per la ubicació, que, actuant de diafragma, havia de garantir la comunicació entre la ciutat baixa i la seu del *concilium provinciae*. La tècnica edilícia utilitzada és l'*opus caementicium* per a les estructures de fonamentació, les escales i les voltes, mentre que la façana meridional, el podi i altres elements aïllats van ser construïts amb grans carreus, de pedra local, treballats amb mestria (DUPRÉ *et al.* 1988, 45-47, lám. II-a). Els murs de suport de les voltes, amb nucli en *opus caementicium*,

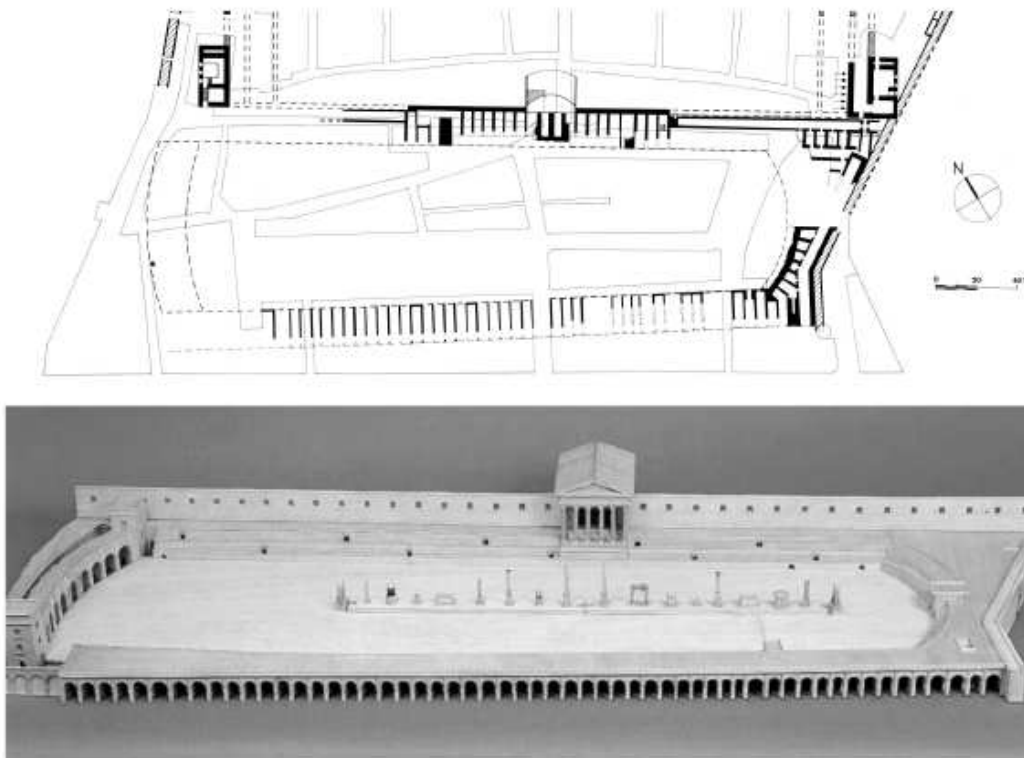

Fig. 40. a) Planta del Circ (TEN'A 1989a, fig. 252). b) Maqueta reconstructiva del Circ romà de Tarragona (Foto: Museu d'Història de Tarragona).

presenten paraments de petits carreus rectangulars de pedra calcària de bona qualitat (*opus vittatum*) en aquells ambients accessibles al públic i de pedres irregulars (*opus incertum*) als espais cecs o de servei.

La graderia septentrional, conservada gairebé completament, recolza en el tram central sobre una sèrie de voltes en *opus caementicium*, perpendiculars a l'eix de les grades, que, en alguns punts, allotjaven les escales que, des de la cota de l'arena, donaven accés als diversos *vomitòria*, situats a la *praecintio* que dividia els dos *maeniana* (DUPRÉ *et al.* 1988, 73, fig. 60; PIÑOL 2000, 60, fig. 4). Coincidint amb l'eix de simetria del recinte provincial, un conjunt de quatre voltes cegues més llargues servien de suport per a una escalinata de planta curvilínia que connectava la plaça de representació, a un nivell superior, amb la tribuna principal (*pulvinar*) que presidia el Circ (lám. IV a). Als extrems, la graderia septentrional estava aguantada per dues voltes llargues, paral·leles al mur de contenció de la plaça de representació. D'aquestes dues voltes, la del costat oriental —associada a altres sales amb voltes i a una estructura de grans carreus— correspon a un edifici, sens dubte de caràcter públic, anterior al Circ i al conjunt provincial (DUPRÉ/SUBLAS 1993), probablement d'època augustal.

La graderia meridional, que limitava amb el tram urbà de la *via Augusta*, tenia una façana composta per una sèrie contínua d'arcs (6,9 m d'altura i ca. 4,5 m de llum), separats per falses pilastres llises. Aquests arcs, amb arquivolta motllurada, donaven accés a voltes transversals connectades entre si que en alguns casos eren cegues i en d'altres allotjaven escales que permetien pujar a les grades. A l'extrem oriental, el més complex des del punt de vista arquitectònic, una *via tecta* travessava tot el Circ i permetia, a través de l'anomenat Pretori, accedir a la plaça de representació del conjunt provincial (lám. IV b i c). Les restes del podi conservades *in situ* han permès conèixer-ne amb detall les característiques formals, incloses les del *balteus* que el coronava (lám. IV d).

No ha estat possible fins ara conèixer les característiques formals i la situació exacta ni de l'*spina* ni de les *carceres*, dues llacunes importants per a la comprensió global del monument. A un pilar d'una de les portes de les *carceres* poden correspondre unes restes documentades el 1937 sota l'edifici de l'Ajuntament (DUPRÉ *et al.* 1988, 74-75).

El moment de construcció del Circ de Tàrraco ha pogut ser determinat gràcies a la seva relació estructural amb edificis precedents i a l'excavació dels nivells constructius. La graderia septentrional del Circ es recolza directament sobre el mur de contenció meridional de la plaça de representació de la seu del *Concilium Provinciae*, datada en època de Vespasià (*v. supra* cap. 4), mentre les voltes actuen com a contraforts. Els nivells de preparació de l'*arena* del Circ se superposen a les restes d'una *figlina*, amortitzada al voltant del 60 dC (GEBELLÍ 1999, 158 i 165; DD.AA. 2000, 63), la qual cosa coincideix perfectament amb els resultats obtinguts en excavar els nivells constructius que permeten fixar una data d'últim quart del segle I dC (TED'A 1990b 14-15; *Anuari* 1993, 234-235) i, més concretament, en època de Domicià (DUPRÉ *et al.* 1988, 80-81, nota 14). En aquest mateix moment, finals del segle I dC, es completa la construcció del Circ oriental de *Corduba*, associat també al recinte de culte imperial (DD.AA. 2001) i, al meu parer, al mateix temps —en època flàvia (atesa la presència de materials datats entre 40-70 dC als nivells constructius que, per tant, només indiquen un terme *postquem*)— s'acaba el circ d'*Augusta Emerita*, encara que els excavadors optin per proposar un procés de construcció

per etapes que aniria des dels anys 20/30 dC fins a “fins i tot” el 70 dC (SÁNCHEZ PALENCIA *et al.* 2001, 77, 80, 89 i 93). En tot cas, crec que van ser les capitals provincials les primeres ciutats hispanes a dotar-se d'edificis permanents per celebrar *ludi circenses*.

L'absència total, en l'àrea del Circ tarraconense, de nivells arqueològics formats al llarg del període comprès entre principis del segle II i mitjan del V constitueix una bona prova *ex silentio* del perfecte funcionament i manteniment de l'edifici. Aquest procés es veu interromput en la segona meitat del segle V, quan l'evidència arqueològica demostra la formació d'una sèrie de nivells d'abandó, tant de l'arena com de les estructures voltades de suport de la graderia (TED'A 1990b, 31; *Anuari* 1993, 237-238), la qual cosa permet afirmar que les restes del Circ també es veuen afectades per la profunda transformació, encara que això no impliqui l'abandó total de la zona (AQUILUÉ 1993, 97-123), que a partir de mitjan del segle V viu la Part Alta de la ciutat (TED'A 1989a, 446-448; DUPRÉ/CARRÉTÉ 1993, 82; DUPRÉ 1995, 366).

L'Amfiteatre

Es troba fora del recinte emmurallat de la ciutat, en una depressió natural situada entre el tram extramurs a través de la qual la *via Augusta* accedia a Tàrraco a partir del període augustal i la línia de costa de l'actual platja del Miracle (*fig. 35*), àrea ocupada per una modesta necròpolis en ús des de l'últim quart del segle I aC fins mitjan segle I dC (TED'A 1990a, 85-86).

L'edifici va ser identificat ja al segle XVI, com a “theatro”, per Pons d'Icart (PONS 1572-1573, cap. xxxv), dibuixat el 1563 per l'artista flamenc Anton Van den Wijngaerde —que el va anomenar “Colesco”— (KAGAN 1986; GALERA 1988; REMOLÀ 2003) i representat posteriorment en nombrosos gravats (TED'A 1990a, 21-53). Les diverses construccions que al llarg dels segles es van anar superposant a les restes de l'Amfiteatre (*fig. 41*) van començar a ser enderrocades a principis del segle XX, quan es va iniciar un procés que, tot i no ser sempre positiu per a la conservació dels diversos monuments, ha fet que actualment el conjunt monumental de l'Amfiteatre es trobi gairebé completament lliure d'edificacions modernes (*fig. 42*).

Les excavacions arqueològiques que van permetre l'exhumació de l'Amfiteatre es van dur a terme a mitjan segle XX, sota la direcció de Samuel Ventura, gràcies a la iniciativa altruista del nord-americà W. J. Bryant, a través de la W. J. Bryant Foundation (VENTURA 1954; BRYANT 1972; Sánchez Real *et al.* 1991; estudis posteriors derivats d'aquesta actuació: AVELLÀ 1991 i BELTRÁN/BELTRÁN 1991). Pocs anys més tard, una part substancial de la *cavea* va ser objecte d'una reconstrucció d'acord amb els criteris ministerials dels anys seixanta i setanta del segle passat (*fig. 43*). A mitjan dels anys vuitanta, el conjunt monumental continuava sent un desconegut (GOLVIN 1988, 164 seg., n. 139) per la qual cosa el Taller Escola d'Arqueologia (TED'A) va emprendre un projecte global encaminat a l'excavació, estudi i adequació del conjunt, que va culminar, en el vessant científic, amb la publicació d'una important monografia (TED'A 1990a).

Les restes de l'Amfiteatre tarraconense permeten conèixer amb cert detall les característiques arquitectòniques de l'edifici que es va bastir en part retallant la roca i en part construint grans caixes massisses i estructures arquitectòniques articulades, alternant l'ús de l'*opus caementicium* amb el de grans carreus de dos tipus de pe-

Fig. 41. El Penal del Miracle a principis del segle xx. Observeu el cimbori de l'església de Santa Maria del Miracle i, a la dreta, les grades de l'Amfiteatre (Foto: Arxiu Històric Municipal, Tarragona).

Fig. 42. L'Amfiteatre després de la construcció, el 1995, d'un eix viari sobreelevat dedicat a William J. Bryant. Qui tant va fer per la recuperació del monument mereixia que el seu nom no es trobés vinculat a un atemptat tan patent a la integritat del conjunt (DUPRE 2002, fig. 14).

dra local, de consistència diversa. Les dimensions reconstruïdes de l'edifici permeten intuir-ne la forma oval o el·líptica (WILSON JONES 1993). La longitud de l'eix major és de 109,5 m i la del menor, de 86,5 m, i té una *arena* de 61,5 x 38,5 m. Gràcies a aquestes dades ha estat possible calcular la capacitat aproximada de l'Amfiteatre de Tàrraco en 14.000 espectadors (fig. 44).

L'*arena* presenta dues *fossae* subterrànies, una de longitudinal i una altra de transversal, que estaven cobertes per bigues de fusta en les quals es recolzava un empostissat. A l'interior de les fosses s'han identificat les empremtes de diversos muntacàrregues i nombrosos contrapesos, elements que formaven part del complex mecanisme utilitzat per a l'escenografia de l'espectacle, que es preparava en aquesta part subterrània de l'edifici. La pista estava separada de les grades per un podi (3,25 m d'alçada), la qual cosa facilitava tant la visió dels jocs com la necessària protecció dels espectadors, garantida per una sèrie de xarxes. Els encaixos dels pals per subjectar-les es troben ben documentats (fig. 45 b). Per darrere del podi hi havia un corredor de servei cobert al qual s'accedia des de l'*arena*.

La *cavea* estava dividida en tres sectors, compartimentats al seu torn per corredors (*praecintiones*) i escales radials. L'*ima cavea* comptava amb només tres files de seients, la *media* en tenia deu i, per a la *summa cavea*, les restes de la qual a penes han arribat fins als nostres dies, se n'han suposat unes onze. Al sector sud-est de la *cavea*, coincidint amb l'eix transversal de l'edifici, s'obria la *tribuna*, les restes de la qual es troben bastant ben conservades.

Les dades disponibles per reconstruir l'aspecte de la façana externa de l'edifici

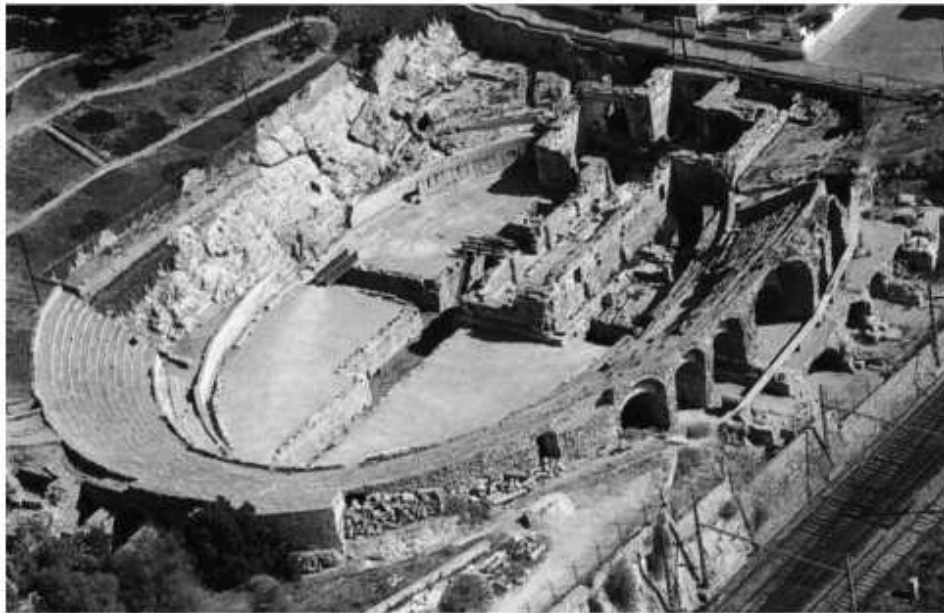

Fig. 43. L'Amfiteatre romà de Tàrraco amb les restes de la basílica visigòtica i de l'església de Santa Maria del Miracle (Foto: A. Rifà).

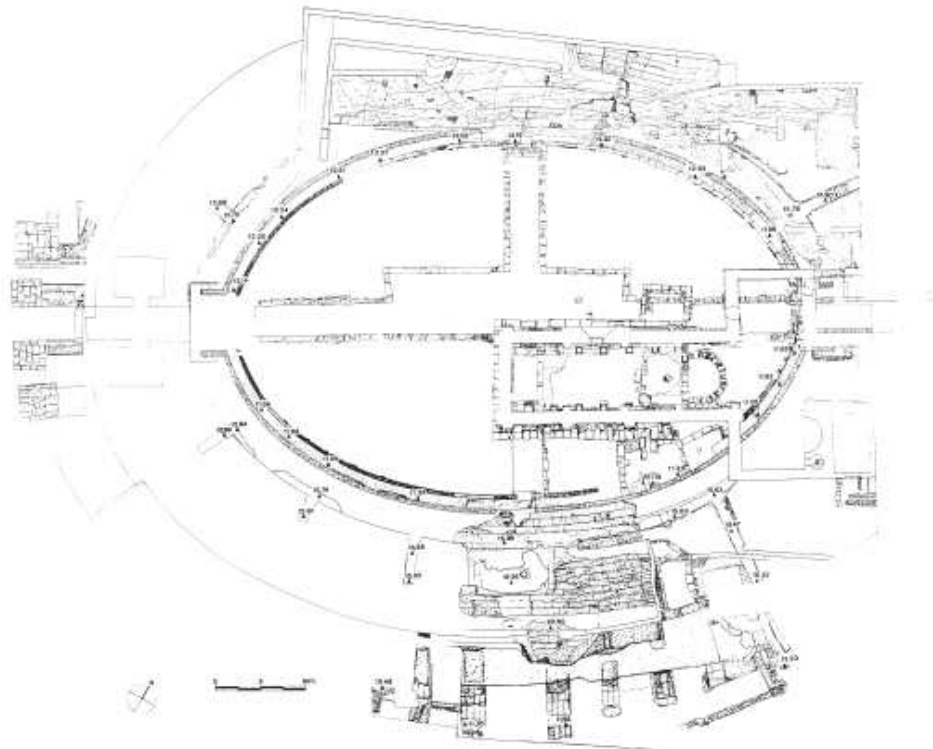

Fig. 44. Planta de l'Amfiteatre construït per un *flamen Romae Divorum et Augustorum* de la província *Hispania citerior*, a la primera meitat del segle II dC (TED'A 1990a).

són poques; sabem, tanmateix, que estava formada per un ordre arquitectònic perimetral que s'adaptava a la topografia irregular del terreny. Als extrems de l'eix longitudinal de l'edifici, coincidint amb els accessos principals a l'*arena*, la façana es trobava lleugerament avançada i formava un cos de més envergadura i realitzat totalment en *opus quadratum*. A la part que donava al mar, coincidint amb l'eix curt de l'edifici i la *tribuna*, hi havia un altre cos avançat al qual s'accedia des de les escales externes adossades a la façana. Per sota d'aquestes, una *crypta* de servei connectava directament les *fossae* amb la platja propera.

El moment en què Tàrraco va disposar d'un edifici permanent per celebrar *munera* i *venationes* s'ha pogut determinar gràcies a les excavacions arqueològiques realitzades que han permès fixar la construcció de l'edifici en la primera meitat del segle II dC (TED'A 1990a, 196-198). La troballa d'un fragment de la inscripció dedicatòria de l'edifici ha permès precisar posteriorment la data de construcció en època de Trajà o potser d'Adrià. El text epigràfic, que segurament forma part d'un epígraf monumental que devia estar situat en un lloc ben visible a la part interna de les portes principals de l'edifici, il·lustra que va ser construït per un *flamen Romae, Divorum et Augustorum* de la província *Hispania citerior* el nom del qual desconecem (TED'A 1990a, 130-132; ALFOLDY 1997, 62-67, 96-97) (fig. 45 a).

Sabem, també gràcies a l'arqueologia i a les troballes epigràfiques, que l'Amfiteatre de Tàrraco va ser objecte d'una important reforma al primer quart del segle

III, que va consistir en una remodelació generalitzada de l'edifici, per exemple de les *fossae*, i que va incloure la marmorització del *podium*. Aquests treballs van implicar la restauració del *balteus* que coronava el podi, en el qual es va enregistrar la inscripció més gran (147 m) de la Hispània romana (fig. 45 b). Es tracta de l'epígraf commemoratiu de la *restitutio* de l'edifici per part de l'emperador Heliogàbal l'any 221 dC, segons la hipòtesi reconstructora magistralment realitzada per Géza Alföldy (RIT 84; TED'A 1990a, 132-137; ALFÖLDY 1997, 68-92, 96-97), en la qual s'observen clarament els efectes de la *damnatio memoriae* de què va ser objecte el 222. Al segle III correspon també la pintura amb una representació de Nèmesis i del Geni de l'Amfiteatre, situada en una de les *fossae* de l'edifici, prop d'un petit *sacellum* dedicat a aquesta mateixa divinitat (TED'A 1990a, 104-124) (Fig. 45 c).

L'eix major de l'Amfiteatre tarraconense corre paral·lel al tram de muralla més pròxim al monument, en el qual —en un espai d'uns 100 m— s'obren tres portes relacionades directament amb el Circ. Si tenim en compte que aquests accessos coincideixen amb els extrems i el punt intermedi de l'eix major de l'Amfiteatre i, en conseqüència, amb els principals accessos a aquest (les dues portes i un tercer accés suposat a la part central de la *summa cavea* nord-occidental), resulta evident la relació urbanística entre el Circ i l'Amfiteatre (DUPRÉ 1994c) (Fig. 46). Sabem que la construcció va anar a càrrec d'un *flamen* provincial, poc temps després de la construcció del Circ, i coneixem la relació d'aquest últim amb el conjunt destinat al culte imperial provincial (v. *supra*). Tot això permet veure en el nou Amfiteatre de Tàrraco una ampliació posterior, gràcies a una actuació evergètica, dels espais destinats al culte que la província *Hispania citerior* rendia a Roma, als Déus i als Augusts; un culte la importància del qual a Tàrraco va ser primordial, com demostra el fet que la seva instauració el 15 dC va servir d'exemple per a la resta de les províncies de l'Imperi (Tac. *Ann.* I, 78) o que, en època flàvia, se li va dedicar un recinte la superfície del qual assoleix les 11 ha, un dels projectes urbanístics més grans d'època imperial.

El 21 de gener del 259 el bisbe de Tarragona, Fructuós, i els seus diaques, Auguri i Eulogi, van ser martiritzats a l'Amfiteatre, a conseqüència de la repressió contra els partidaris del cristianisme promoguda per l'emperador Valerià (FRANCHI 1959). Després d'aquest episodi, probablement l'edifici va seguir en ús al llarg del segle IV fins que, ja a la primera meitat del segle V, va començar un procés d'abandó, ben documentat per una sèrie de nivells de formació lenta que van reomplir les *fossae* existents a l'arena (TED'A 1990a, 203). Un segle més tard, a la fi del segle VI, sobre les restes de l'*arena* de l'Amfiteatre es va construir una basílica en honor als màrtirs citats. L'edifici, de tres naus, amb santuari, presbiteri d'absis exterior i una cambra annexa (fig. 47), i envoltat per un cementiri, es va mantenir en ús fins a principis del segle VIII (TED'A 1990a, 205-242; GODOY 1994). Després de la reconquesta de la ciutat, a mitjan segle XII, sobre les restes de la basílica visigòtica es va construir una nova església, d'estil romànic, dedicada a *Sancta Maria de Miraculo* (TED'A 1990a, 243-283).

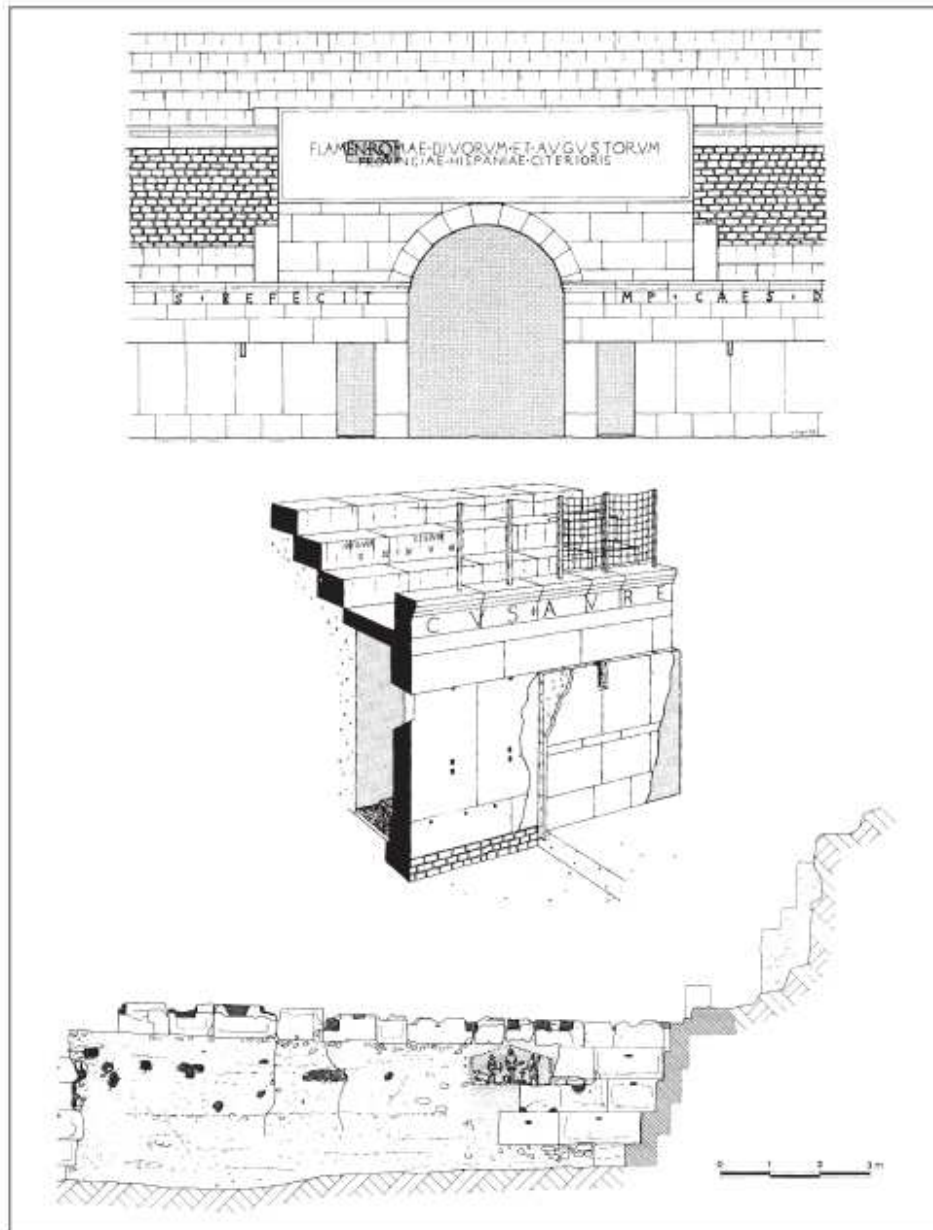

Fig. 45. a) Reconstrucció d'un dels accessos principals a l'*arena* amb restitució hipotètica de la ubicació de la inscripció dedicatòria de l'edifici (Dupré 1994c, fig. 7). b) Axonometria reconstructora del *balteus* de l'Amfiteatre a la part superior del qual es va esculpir la inscripció llatina més gran d'Hispania (RIT 84) (Terd'A 1990a, fig. 134). c) Ubicació de la pintura de Nèmesis a la *fossa* de l'Amfiteatre (Terd'A 1990a, fig. 129).

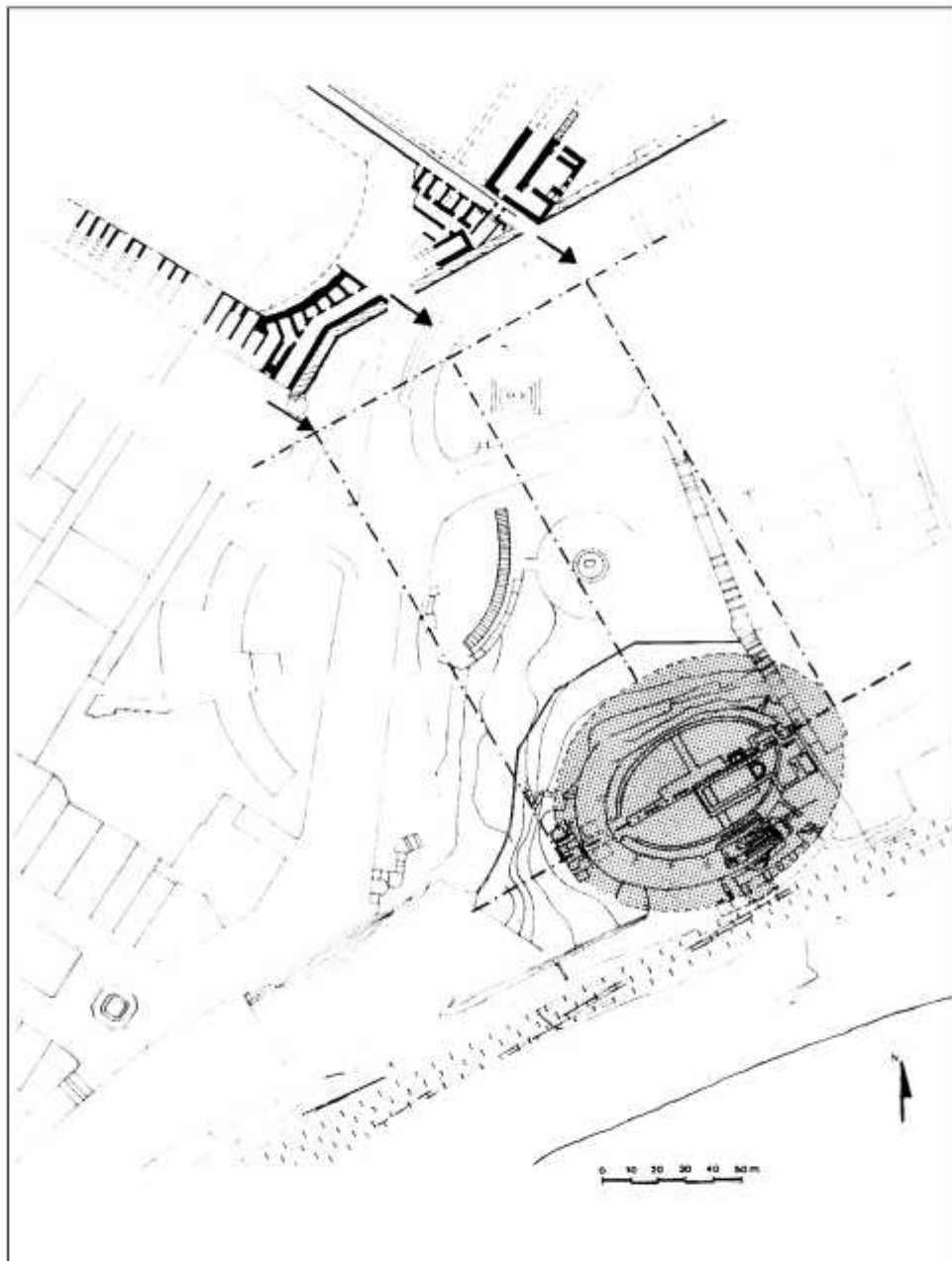

Fig. 46. Relació urbanística entre el Circ i l'Amfiteatre, els dos edificis d'espectacle de Tarraco vinculats al *conclitium provinciae Hispaniae citerioris* (DUPRE 1994c, fig. 10).

Fig. 47. Restes de la basílica visigoda (segle VI) en el moment de trobar-la (1953) (Foto: S. Ventura/Arxiu MNAT).